

УДК 340.1; 34.037; 34.047; 347.9

Ярослав Мельник,

канд. юрид. наук, докторант

Інституту законодавства Верховної Ради України

КОНФЛІКТНЕ ПРАВО ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЙОГО МІСЦЕ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Стаття присвячена визначенню місця конфліктного права в системі цивільного процесу. У ході дослідження аналізується сутність цивільного процесуального права та цивільних процесуальних норм, визначається взаємозв'язок ознак конфліктного права з правовою безпекою, які «вмонтовані» в систему цивільного процесуального права. Доводиться, що перманентність процесуального конфлікту не тільки пояснює онтологічну сутність цивільного процесу, а й указує на особливі повноваження суду щодо його подолання. Акцентується увага на тому, що конфліктне право й сутність деяких положень цивільного процесуального права обумовлюють інституційний аспект правової безпеки. Остання ж як концепція є взаємообумовленою (взаємозалежною) як для «конфліктного права», так і для системи цивільного судочинства, оскільки на підставі ідеї конфлікту спроможна забезпечити як стабільність цивільної процесуальної форми, так і реалізацію гарантій із захисту й дотримання судом прав, свобод та інтересів учасників цивільної справи.

Ключові слова: антропологія права, система цивільного процесу, конфліктне право, правова безпека.

Постановка проблеми. Система цивільного процесу є тією процесуально-правовою конструкцією, яка у визначеній законом спосіб спроможна забезпечити не тільки реалізацію повноважень суду й учасників процесу в ході розгляду та вирішення цивільної справи, а і її зав'язок із правовою системою та системою безпеки держави в умовах здійснення цивільного судочинства. Саме в такому ключі можливо реалізувати право на захист як основоположних і матеріальних прав, свобод та інтересів людини.

Водночас під час аналізу процесуального порядку здійснення цивільного судочинства є очевидною потреба виділити дещо інші грані предмета правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, які охоплюються необхідністю подолання юридичного (процесуального) конфлікту, що можливий у ході розгляду цивільної справи судом. Тобто перманентність процесуально-конфліктної ситуації вказує на наявність певних пластів у процесуальній матерії права, яка й зумовлює потребу проведення більш детального аналізу цивільного процесуального законодавства й доктрини цивільного процесу. На нашу думку, це стане можливим у результаті з'ясування юридичного зв'язку конфлікту – судової процедури – норми права. Саме це й визначить місце процесуального конфлікту в системі цивільного процесу та обумовить їх взаємозв'язок із правовою безпекою як об'єктивним, об'єднувальним, узагальнюючим сутність права та його гарантій феноменом.

Аналізуючи сучасні доробки у сфері цивільного процесуального права, як і у сфері юридичної конфліктології, антропології права, філософії права чи теорії права, на нашу думку, потрібно вказати насамперед на те, що сьогодні значна частина науковців усе ж таки співвідносить у дослідженнях питання «конфлікту» та «антропології», «філософії права» та «правосуддя», «теорії права та безпеки» тощо. Зокрема, серед таких дослідників можна вказати на С.В. Бобровник, В.В. Денеченко, В.В. Завальнюка, С.І. Максимова, Ю.М. Оборотова, Т.В. Худойкіну, Г.М. Чувакову й інших. У контексті дослідження феномена безпеки з правового погляду варто вказати на праці А.О. Шишко («Адміністративно-правові засади забезпечення особистої безпеки працівників суду в Україні», 2010 р.), М.Б. Левицьку («Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України», 2002 р.), В.А. Ліпкана («Теорія національної безпеки України», 2009 р.; «Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України», 2009 р.; тощо), О.О. Гриньківа («Застосування заходів безпеки учасників кримінального судочинства», 2010 р.), І.М. Горбачова («Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз)», 2008 р.), З.Д. Чуйко («Конституційні основи національної безпеки України», 2007 р.), В.Б. Барчука («Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як суб'єкт забезпечення національ-

ної безпеки України», 2006 р.), В.П. Тихого («Злочини проти громадської безпеки України», 2010 р.), М.М. Пендюру («Національна безпека України в контексті сучасних геополітичних трансформацій», 2006 р.), Л.А. Лободу («Правова безпека особи в сучасній Українській державі (теоретико-правове дослідження)», 2013 р.), О.О. Бригінця («Правове забезпечення фінансової безпеки України», 2017 р.) та інших.

Натомість у цивільних процесуальних дослідженнях комплексні наукові доробки щодо питань «антропологічного», «конфліктологічного» чи «безпекового» аспектів, на жаль, віднайти не видається можливим.

Проте все ж таки заради об'єктивності заслуговують на увагу деякі фрагментарні праці, про яких варто зазначити окремо. Зокрема, це праця В.С. Бігуна («Філософія правосуддя: ідея та здійснення», монографія, 2011 р., – в контексті антропологічної розвідки, але дослідником доволі коректно ставляться питання про проблему правосуддя в цивільних справах) [5]; праця судді ФРН у відставці Георга Гальке («Зміцнення ролі Верховного Суду України – об'єктивна необхідність», доповідь Верховного Суду України, 2013 р., – у контексті розвідки правової безпеки в судочинстві, де акцентується увага на стабільності судових рішень та однаково-му застосуванні судами норм матеріального та процесуального права) [8, с. 2–6]; також доцільно назвати сучасний науково-практичний посібник М.М. Ясинка («Психологія судового процесу (психолого-правовий аспект)», 2017 р., що написаний у контексті конфліктології через призму інтуїтивного (психологічної теорії) права). Зрештою, деякі дослідження проведені й нами щодо застосування судом інтуїтивного права (Я. Мельник, наукова стаття, 2016 р.)¹.

Не було б зайвим звернути увагу на працю А.М. Лободи, яка посеред теоретико-правових досліджень аспекту «безпеки» і «права» є найближчою до проблеми комплексності правової безпеки, але, на жаль, питання цивільного процесуального характеру дослідником з об'єктивних причин не розглядається. Зокрема, варто вказати, що дослідник, з'ясовуючи питання безпеки особи, приділяє увагу теоретичним підходам, що стосуються розмежування термінів «правова безпека», «безпека особи», «правова безпека особи», «правова сфера» [16, с. 11–12], хоча виведено класифікацію «загроз» правовій безпеці особи, а також визнано за необхідність формування системи правової безпеки

особи [16, с. 11–12] тощо. Як наслідок, у дослідженні залишено поза увагою питання «процесуальної безпеки» як явища; не надано оцінку та наукове обґрунтування дії феномена безпеки під час захисту прав, свобод та інтересів людини. Чи є такий елементом системи, наприклад, цивільного судочинства та елементом процесуальної безпеки? Через відсутність цієї концепції цілком логічно постає питання про можливу наявність у цивільному процесуальному праві елементів правової безпеки, а саме процесуального характеру чи, навпаки, її відсутності. Якщо так, то якими ж елементами такі зумовлені в доктринальному сенсі? Адже варто мати на увазі й ту обставину, що правовий порядок і правове регулювання у сфері безпеки не тільки стосуються матеріального та приватного права, а й цілком очевидно й публічного, до того ж, очевидно, й процесуального права. Тому матерія цивільного процесуального права не повинна бути проігнорована та залишена осторонь науковим інтересом.

Водночас, аналізуючи доктрину цивільного процесуального права, варто звернути увагу на те, що, з огляду на наявність тривалих проблем, що пов'язані із системою цивільного судочинства, такі дедалі частіше стосуються конфліктів і різного роду зловживань правом, аномалій права, дефектів цивільної процесуальної форми, як і невиконаності рішень суду. Дійшло до того, що питання із системними проблемами правосуддя в цивільних справах, як і проблемами виконання рішень суду, зараховані до правового регулювання спеціальним безпековим законодавством. Ось, наприклад, у Законі України «Про основи національної безпеки» від 19.06.2003 № 964-IV, який утратив чинність, суд у ст. 4 зараховано до суб'єктів забезпечення національної безпеки. Визначалися цим Законом принципи та загрози тощо. А пункт 7 ч. 2 ст. 396 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України в редакції 2004 р. (також утратив чинність) указував на те, що підставою для відмови в задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду є ті обставини, які б загрожували національним інтересам України. Разом із тим п. 7 ч. 2 ст. 468 ЦПК України в редакції за 2017 р. це положення продубльовано.

У статті 9 новоприйнятого Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII (далі – Закон від 21.06.2018 № 2469-VIII) на суди покладено контроль за виконанням рішень суду. Натомість цей Закон хоча й визначає процесуальний складник (як елемент реалізації повноважень суду), але такі повноваження

¹ Див.: [12, с. 36–45].

є неточними та неповними, не системними. Хоча в ст. 3 Конституції України та Цивільному кодексі (далі – ЦК) України (ст. ст. 282, 1163–1165 тощо) сфера безпеки стосується значно ширшого цивільного спрямування: як право на безпеку, право на усунення небезпеки тощо. У цьому випадку цивільне судочинство не є винятком, адже, попри фактори ускладнені цивільного судочинства², дія норм матеріального права продовжується для учасників справи задля охорони цивільних прав, свобод та інтересів.

Отже, як бачимо, врахування безпекового аспекту й конфліктології в системі цивільного процесу не відбулося у вітчизняній доктрині повною мірою на доктринальному рівні. Проте очевидний зв'язок відстежується з нормативно-правовим регулюванням цивільних процесуальних правовідносин. А це щонайменше означає, що не відстежується класифікація конфліктів (їх типів), аномалій, прогалин, колізій у системі цивільного процесу. Усе це, звісно, й унеможливило питання, аби вести мову про вдале застосування та вироблення відповідного методологічного підходу в головному – в правозастосовному процесі, й установлення контролю над конфліктом під час розгляду та вирішення цивільної справи судом, а власне, в правовій безпеці як процесуальному явищу. Це пояснює певною мірою антропологічний аспект кризи цивільного процесу. Адже сьогодні маємо парадоксальну ситуацію, коли фактично кожна наукова праця у праві так чи інакше присвячена проблемам, чи то аномаліям, колізіям, як результат, системності, по суті, відсутня.

Метою статті є необхідність визначення місця конфліктного права в системі цивільного процесу як елемента правової безпеки. Вирішення цього завдання дасть можливість чіткіше окреслити аспект безпекового правотворення граней системи цивільного процесуального права.

Виклад основного матеріалу. У теорії права А.М. Лобода зазначає, що правова безпека – «складова національної безпеки, зміст якої полягає у правовому регулюванні національних інтересів у будь-якій сфері національної безпеки, правовій захищеності національних інтересів, що виникають у правовій сфері, а також захищеності права як визначального регулятора суспільних відносин, створенні державними та недержавними інституціями необхідних та достатніх умов для ефективного функціонування право-

вої системи; *правова безпека особи* – це стан правової захищеності інтересів людини і громадянина, які виступають суб'єктом безпекових правовідносин, від реальних та потенційних загроз у будь-якій сфері національної безпеки, за якого забезпечується реалізація її інтересів, гармонійний розвиток і баланс із інтересами інших об'єктів національної безпеки, визначено їхній зміст...» [16, с. 11].

Деякими авторами *правова безпека* відзначається як комплексне явище. На їхню думку, вона охоплює питання порядку звернення до суду, термінів звернення до суду, сплати судового збору, одержання судового рішення, оскарження судового рішення; конституційного звернення, прав громадянина під час затримання тощо [15].

А.М. Лобода виділяє складники *інституту правової безпеки*, серед яких не тільки правове регулювання реалізації національних інтересів у правовій сфері чи захищеність національних інтересів, що виникають у сфері правовідносин, а й захищеність процесів правотворення і правореалізації [16, с. 11].

З огляду на вищевикладене, звернемо увагу на те, що за таких обставин ідеться насамперед про ні що інше як про певний процес правотворення й те, яка роль суду в цьому процесі чи, скоріше, «роль процесуального права».

Зокрема, дослідниками зазначається, що правотворення як процес творення права відбувався еволюційно протягом тисячоліть (як свідомо, так і спонтанно) з урахуванням природної сутності людини, що відбувається через взаємодію, комунікацію, співробітництво, взаємоузгодження поведінки людей шляхом типізації повторюваних відносин у суспільстві й набуття ними нормативного значення [10, с. 191]. Також додається, що роль суду в процесі правотворення протягом усього історичного розвитку правових систем розумілася доволі неоднозначно. Діапазон підходів до визначення такої ролі коливався від ототожнення суду з творцем права в англосаксонській правовій традиції до органу, роль якого зводилась до «вуст закону», тобто механічного застосування тексту закону, що виключає будь-які елементи правотворення. Це характерно для періоду панування юридичного позитивізму часів Третього рейху й не лише [10, с. 201]. Натомість сучасна система цивільного судочинства в силу повноважень судової влади не здатна повною мірою системно домінувати над виробленням стратегії, систематизації та усунення конфліктів і забезпеченням процесуальної безпеки. Це пов'язано з тим, що норми ЦПК України в редакції 2017 р. та з огляду на деякі інші джерела процесуального права

² Див.: [13, с. 120–132; 14, с. 13–19].

видаються розмитими й не сконцентрованими, не містять системної мети та інститутів задля додання аномалій і конфліктів. Як наслідок, процесуальні інститути безпеки (див. наукову статтю Я. Мельник за 2016 р.) і конфліктне право не проявляються в доктрині права й у судовій практиці як належне, проте останні, безумовно, націлені на окреслений сегмент у своїй діяльності.

За таких обставин дійсно стає очевидним те, що для сьогодення (як відмічається в теорії права – Я. М.) роль суду в процесі правотворення постійно зростає, відбувається зближення підходів, притаманних англосаксонській і континентальній правовим системам [10, с. 202], що є доволі природним і показовим у сенсі правоутворення граней, пояснення ролі суду та впливу його на процес додання не тільки прогалін, аномалій, колізій, а й процесуальних конфліктів, як і забезпечення правової (процесуальної) безпеки в процесі здійснення судочинства.

Попри це, у теорії права відмічається, що в «Україні законодавець не наділив суд пряму компетенцією із творення права. Але здійснення правосуддя – основної функції суду, з дотриманням принципів верховенства права (справедливості, свободи, рівності та інших, у тому числі щодо неможливості відмовити у правосудді з посиланням на відсутність відповідної норми) де-факто вимагає від суду добудувати право там, де законодавець не зміг цього зробити або зробив з явним порушенням вказаних принципів. Подолання прогалін у законодавстві, вирішення колізій, невідповідності існуючих нормативних приписів основоположним правам людини – це ті виключні випадки, в яких суд на підставі відповідної аргументації може виступити як суб'єкт правотворення. Хоча у деяких випадках КС України може виступати в ролі «негативного законодавця» ...» [10, с. 202].

Варто додати й позицію С.С. Алексеєва, який вважає, що визнання відомих правових ідей складовою частиною самої об'єктивності матерії права дає змогу надати поглиблену трактовку низки теоретичних і практичних проблем у праві. І тут, відмічає вчений, не тільки стосовно філософського порядку, а й тих, які належать до особливостей позитивного права, його специфіки як правової системи. Одна з них – проблема п р о б л е м н о с т і права (а по суті, конфліктності права в об'єктивному значенні – Я. М.) [3, с. 217]. Цікавим є те, що, на думку вченого, проблема «проблемності права» доволі суттєво відображається (відстежується – Я. М.) у судовій практиці, яка до сьогодні за великим рахун-

ком розуміється доволі вузько, догматично [3, с. 218], зазначив С.С. Алексеєв.

Отже, з огляду на вищезазначене, доцільно й етимологічно з'ясувати сутність поняття «конфлікт».

Так, слово «конфлікт» (*conflictus*) перекладається з латинської як зіткнення, удар, боротьба чи бій [9, с. 232]. Під «конфліктом» у юридичній енциклопедії визначається зіткнення поглядів, інтересів, позицій тощо, що супроводжується конфронтацією, суперництвом, конкуренцією або протиборством його учасників. Причому виділяються різні його види, причини, динаміку, мотивацію, способи вирішення. До одних із способів вирішення конфліктної ситуації небезпідставно зараховано рішення судових органів і вироки суду з кримінальних справ [29, с. 335].

Далі з юридичного погляду під «конфліктом юридичним» (відсилається до значення терміна «конфліктологія юридична» – Я. М.) визначається наука про причини, форму й динаміку соціальних конфліктів, шляхи запобігання їм [29, с. 336].

Проте, з огляду на теоретико-правові роботи, грань між «колізіями в праві» та «юридичними колізіями» є доволі значною, адже вони не є збіжними категоріями. Наприклад, юридичні колізії, на відміну від колізій у праві, за обсягом значно ширші, адже включають у себе протиріччя не тільки норм права, а й інших явищ. У сучасних дослідженнях, як відмічають деякі дослідники, залишаються доволі варіативними формулювання, які означають колізії в праві (стосовно «протиріччя норм права», «колізії нормативно-правових актів», «зіткнення норм права» тощо). Тому, виходячи із цього, підтримується ідея детальнішого порівняння юридичних конфліктів і конкуренції норм права. Конкуренція виникає в разі необхідності конкретизації тих правових норм, що мають абстрактний характер, стосовно певного виду суспільних відносин [1, с. 142].

Також дослідниками наголошується, що під час їх розмежування варто звернути увагу на те, що співвідношення «колізій у праві» та «юридичних конфліктів» має більш складний характер саме тому, що залежить від розуміння самої природи юридичного конфлікту [1, с. 153].

Із цього приводу варто звернути увагу на думку С.В. Бобровник. Зокрема, досліджуючи генезис юридичного конфлікту, вчена доходить висновку, що категорія «конфлікт» характеризується такими основними ознаками: «конфлікт порушує інтереси суб'єктів або перешкоджає суб'єктам їх реалізувати; конфлікт має двосторонній характер, який має асиметрію суб'єктів, наявністю доміну-

ючої та підпорядкованої сторони; передумовою виникнення конфлікту є соціальні протиріччя (порушення заборон, невиконання зобов'язань, зловживання правами, відсутність взаємоповаги до іншої сторони; недобросовісна конкуренція, тощо); залежно від походження (революційна та радикальна концепція) та змістовно-функціональних особливостей конфлікт може сприяти стабілізації суспільства, розвитку нових суспільних відносин або призводити до дестабілізації, деструкції; конфлікт є процесом, що має суб'єктивно-об'єктивний характер, де суб'єктивною складовою є поведінка суб'єктів, а об'єктивною – соціальні суперечності ...» [6, с. 79–80].

Т.В. Худойкіна вказує, що юридична конфліктологія сьогодні розвивається як наукова, навчальна та практична дисципліна, тому повинна бути представлена за двома рівнями знань: теоретичним і прикладним (технологічно-практичним). Наприклад, перший рівень, на думку вченої, становлять безпосередньо теоретичні знання про специфічні властивості й закономірності розвитку юридичного конфлікту, які повинні бути спрямовані на важливий розвиток прикладного рівня юридичної конфліктології. Натомість прикладний рівень повинен бути представлений різними технологіями, за якими може діяти суб'єкт або третя особа (технологіями змагального процесу, прогнозуванням конфліктів, переговорів, управління, вирішення, попередження, прогнозування конфліктів у правовій сфері тощо), також практикою застосування [23, с. 162].

Отже, як бачимо, юридична конфліктологія сягає обсягу зведення у відповідну доктрину, навчальну дисципліну, яка водночас включає теоретичний і практичний аспекти, що засновані на елементах небезпеки, загроз і ризиків, а саме стосуються безпекових елементів. Причому останні як пов'язані з поведінкою суб'єктів права (правомірною та неправомірною; об'єктивно-протиправною та зловживанням правом), так і стосуються об'єктивного його вираження, власне догми права та рівня системного. Тобто стосуються системи тієї чи іншої галузі права.

Тут варто звернути увагу на те, що якщо **цивільний процес** – це сукупність процесуальних дій суду та інших учасників процесу, які здійснюються в установленому законом порядку в процесі здійснення правосуддя в цивільних справах [28, с. 9]; а **цивільне процесуальне право** – сукупність правових норм, що регулюють порядок розгляду й вирішення судом цивільних справ, тобто правосуддя в цивільних справах [7, с. 12], то й дії суду та учасників процесу, і процесуальна

форма, що визначає порядок розгляду й вирішення цивільної справи судом, зумовлені потребою долання в онтологічному сенсі процесів, які ускладнюють здійснення цивільного судочинства, потребою усунення неналежної поведінки учасників процесу, потребою відкидання неналежних доказів у справі, потребою відкидання доказів як недопустимих тощо. Щодо останнього, то тут потрібно вказати на зміст ст. ст. 77, 78 ЦПК України, який вказує на те, що «суд, не бере до розгляду справи докази, що не стосуються предмета доказування ...» (ч. 4 ст. 77 ЦПК України); або ж «суд не бере до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом ...» (ч. 1 ст. 78 ЦПК України). Отже, небезпеки та загрози, які виявлятимуться в недотриманні таких процесуальних вимог законодавця, стосуватимуться тих обставин і факторів, які спроможні призвести до неправильного вирішення справи судом, до оскарження рішення, до втрати процесуального часу, до обтяжливих обставин і для системи цивільного судочинства, судової політики тощо, можуть підірвати авторитет судової гілки влади під час здійснення цивільного судочинства, призвести до породження невдалої судової практики. Як бачимо, модель проблеми здатна розширитись з однієї локальної проблеми до системної.

Варто додати, що в ч. 4 ст. 12 ЦПК України законодавець, визначаючи основну концепцію принципу змагальності, моделює її з такою суттєвою обставиною, як «ризик», а саме: «... кожна сторона несе *ризик* настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій ...». Не вдаючись у семантичне значення вжитого терміна, можемо сказати, що постає за очевидне, що ця частина ст. 12 ЦПК України стосується певного застереження, в якому вказується на можливість настання негативних процесуальних наслідків, які для сторін можуть настати в силу розпорядження своїми диспозитивними правами в змагальному доказовому процесі. Проте сутність поняття «ризик» не розкривається. Але за логікою стає очевидним, що його варто пов'язувати з правовою (процесуальною) безпекою, яка охоплює його як «власний» інституційний (структурний) елемент. Також категорія «ризик» характеризується відсутністю певного передбачення в силу того, аби мати можливість спрогнозувати правоінтерпретатору певний стан правової визначеності в процесуальній поведінці сторони у справі, поведінці суду тощо. Наприклад, у результаті однотипної цивільної справи, результат за якою повинен призводити до конкретних процесуально-правових наслідків (розірван-

ня шлюбу; стягнення аліментів у конкретній сумі; реальний розподіл майна; тощо). Категорія «ризик» очевидно співвідноситься певною мірою до того ж і з такою категорією, як «конфлікт», адже в такому разі їх поєднання посилює ризиковий стан непередбачуваності під час розгляду та вирішення судом цивільної справи. Разом із тим ч. 5 цієї статті законодавець покладає на суд обов'язок зберігати об'єктивність і неупередженість у процесі реалізації принципу змагальності через (1) *керуванням* ходом судового процесу; (2) *сприяння врегулюванню спору* шляхом досягнення угоди між сторонами; (3) *роз'яснення* в разі необхідності учасникам судового процесу їхніх процесуальних прав та обов'язків, наслідків учинення або невчинення процесуальних дій; 4) *сприяння* учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом; (5) *запобігання* зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами й уживати заходів для виконання ними їхніх обов'язків. Звідси, як бачимо, такі елементи, як «керування», «сприяння», «роз'яснення», «запобігання» є не тільки ознакою реалізації повноважень суду в змагальному процесі, а й заходами процесуальної діяльності суду, що повинні нівелювати процесуальний конфлікт, забезпечити стабільність і послідовність здійснення судових процедур, а, по суті, забезпечити реалізацію правової безпеки в процесуальному сенсі.

Виходячи з вищезазначеного, можна вказати, що дійсно цивільне процесуальне право в сучасному розумінні – це та галузь, яка не тільки «визначає порядок розгляду і вирішення цивільних справ, установлюючи для кожного суб'єкта процесуальної діяльності права та обов'язки, тобто міру можливої ...» [24, с. 20] поведінки, а й «належної поведінки ...». Власне належної вже в контексті розширеного предмета правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, поєднаного з безпековим законодавством і конфліктним правом. Адже важко збагнути відсутність у «змагальному процесі» неможливості зіткнення публічних і приватних інтересів. До того ж така змагальність опосередковується нормативно-правовим регулюванням спеціалізованої джерельної бази тих нормативних актів, норм (у тому числі процесуальних), зміст яких і дає можливість проявити інший сегмент об'єктів правового регулювання (прав, обов'язків, інтересів, принципів тощо).

Д.Я. Малешин солідарний із думкою П.К. Анохіна в тому, що теорія систем – це концепція дослідження певних об'єктів, які являють собою системи. Вона досліджує виникнення, існування, зміну та розвиток різ-

них систем природи, суспільства, мислення. Системою може бути будь-який об'єкт живої та неживої природи, суспільства та наукова теорія тощо [4; 11, с. 25]. Разом із тим цивільний процес, на думку Д.Я. Малешина, – не є винятком, адже він являє собою самостійну систему й водночас є елементом правової системи, яка, у свою чергу, є частиною соціальної системи [11, с. 25]. Тому важливим видається те, з позиції вченого, що будь-яка система – це сукупність елементів, які упорядковані, володіють певною структурою, єдністю та цілісністю, визнають першооснову; в процесуальних системах із філософського погляду обов'язковим елементом є мета; інший критерій системи (іншої системи) – це сукупність не тільки елементів, а і зв'язків між ними [11, с. 27].

У конфліктному праві предмет правового регулювання стосується (а) структури упорядкованості (послідовності) конфлікту, адже елемент системи визначає першооснову тієї чи іншої проблеми як основного завдання досягнення цілей; (б) *мета* системи процесу, системи конфлікту (процесу конфлікту); (в) наявність зв'язку з дією цивільної процесуальної системи та тими елементами, які блокують (перешкоджають) у такій дії, у досягненні цілей цивільного судочинства; (г) забезпечення найбільш сприятливого клімату для нейтралізації конфлікту в цивільному процесі, а власне забезпечення судом безпекового стану, який характеризується ефективним станом захищеності в процесі «роботи» цивільної процесуальної форми щодо розгляду й вирішення цивільної справи.

Більше того, «цивільне процесуальне право» як самостійна галузь права характеризується такими елементами процесуально-правової матерії, як (а) чіткість і (б) послідовність судової процедури, задля усунення «проблемності» (конфліктності) ситуації, яка не могла б бути вирішена під час реалізації матеріальних цивілістичних правовідносин.

Зрештою, наявність юридичних конфліктів у цивільному судочинстві як очевидних та іманентних елементів зумовлює потребу щодо питання: наявність елементів безпеки в системі цивільного процесуального права вказує на наявність підгалузі права в силу комплексності феномена аномалій, ускладнень, загроз тощо чи такі становлять окремий інститут права, квазіінститут процесуального права, до якого входять такі небезпечні елементи чи «властивості» процесуального права?

С.С. Алексєєв відмічає, що для кожної галузі характерні є три основні ознаки: (а) структурні особливості (виражаються через елементи: юридичну цінність певної

спільності норм; властивість певної спільності норм взаємодіяти з іншими галузями); (б) юридична своєрідність (виражається через елементи: характер загального положення суб'єктів; характер, що заснований на виникненні, зміні та припиненні правовідносин; характер способів формування прав та обов'язків суб'єктів; характер заходів впливу (санкцій), способів, що заснований на процедурі застосування санкцій; а також особливий механізм правового регулювання; специфічні галузеві принципи; наявність уособленого законодавства); (в) специфіка предмета правового регулювання (особлива правова необхідність правового регулювання певних благ за відповідним методом) [2, с. 131–134]. Звісно, усі знаки права варто розглядати в єдності, що характеризує її як уособлене існування як правової загальності та виражається як головний, відносно замкнутий підрозділ системи права [2, с. 135].

Отже, під час аналізу доктрини права нам не видається можливим указати на повноту елементів за С.С. Алексєєвим, які б давали змогу вказати на їх належність з огляду на конфліктне право. Адаже нині відсутні (а) уособлене законодавство, (б) власний предмет правового регулювання тощо. *Наприклад*, такий елемент, як «юридична своєрідність», зумовлює специфічну особливість у рамках правового регулювання правовідносин, що пояснюються «конфліктом», «безпекою». Тому такі скоріше характеризують квазіобставини, квазіумови. Це дає можливість цивільним процесуальним правам та обов'язкам характеризуватися немовби додатковим зв'язком із певним «спутником» правової матерії – «правом на безпеку».

За таких обставин предметно звернути увагу на сутність підгалузі права як структурного елемента системи права, аби надати правове визначення низки феноменів і властивостей права, що охоплюють сутність конфліктного права в широкому та вузькому розуміннях, вимагають надати визначення аномалій, конфліктів, пробілів і загрозливих станів, кризових станів, на які може «страждати» та чи інша галузь права, її система; те, заради чого останні зобов'язані уникати й утримувати, вдосконалювати свою форму, систему, заради чого вдосконалюються підходи до праворозуміння і триває розвиток у праві тощо.

Натомість підгалузь права уособлюється в галузях права зі значним нормативним змістом. Підгалузі права формуються з групи родинних інститутів, які входять в одну галузь права. Вони визначають проміжні сукупності норм між правовими інститутами та галуззю [19, с. 303].

Далі С.С. Алексєєв, аналізуючи позицію відомого правознавця Хубера, відмічає, що ті можливості, які надані суддям швейцарським ЦК, не тільки виходять за межі традиційного розуміння тлумачення закону, а й, більше того, повинні розумітися як щось таке, що взагалі не має бути обмежене доктринальною тлумаченням. Тому, відповідаючи на сумніви щодо надзвичайної «свободи судді», який повинен вирішувати справу так, «мовби він був законодавцем», уважає, що суддя був би навіть більш вільним, ніж сьогодні, коли від нього вимагають усі й усе визначати в порядку закону, навіть коли це пов'язано із сумнівним мистецтвом тлумачення. Тому в такому разі він мусить визнати, що писане право має прогалини, які неможливо заповнити тлумаченням [3, с. 218]. Така позиція, звісно, заслуговує на увагу. Водночас, як стає очевидним, питання правової безпеки в такій думці частково розкривається.

Отже, враховуючи наведене вище, можемо вказати, що йдеться, по суті, про певний міждисциплінарний інститут цивільного процесуального права – інститут цивільної процесуальної безпеки, який характеризується особливим режимом реалізації специфічної групи норм процесуального права та норм спеціального (безпекового) законодавства, що мають особливу мету для здійснення судом цивільного судочинства.

Виходячи із цього, цілком справедливо в науковій літературі зазначається, що варто розмежовувати усунення та долання колізій у праві. Усунути колізію можна тільки правотворчим шляхом, а її долання здійснюють правозастосовні органи. Причому в першому випадку колізія зникає повністю, а в наступному випадку – колізія залишається [1, с. 153].

Чи можемо за таких обставин вести мову про те, що сам юридичний конфлікт у цивільному судочинстві може бути «усунутий» або «подоланий»? Уважаємо, що так. Проте такі кореляти очевидно можуть стосуватися різних судових процедур і наслідків. Так чи інакше «долання» й «усунення конфлікту» стосується як правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, так і процесуальних особливостей правової безпеки, власне, процесуальної безпеки.

Зрештою, коли ми говоримо чи виводимо термінологічний апарат у різних варіантах – «цивільний процес», «цивільне процесуальне право», варто вказувати, що його правова природа так чи інакше заснована на ідеї та типології юридичної конфліктології (юридичного конфлікту), в змісті якої лежить конфлікт соціальний і будь-який конфлікт у різних напрямках і формах, який і повинен

вирішити суд, спираючись на інструментарій цивільної процесуальної форми та свої повноваження. Тому, власне, без наукового обґрунтування та пізнання юридичної природи конфліктів забезпечення ідейно точного, реального й, головне, правового способу (форми) вирішення цивільного спору судом завжди матиме недоліки та поверховий характер. Тобто характер інструментів і процедур, які не тільки формально підходять до «долі конфлікту» (долі людини як учасника цивільного процесу), а й мало спільного мають з причинами, шляхами запобігання механізмам вирішення тощо. По суті, з істиною, справедливістю, а також об'єктивністю й законністю. В іншому разі всі такі дослідження і «практика» видаються щонайменше мало-переконливими.

Проблема має й інший характер. Наприклад, проаналізована вище низка підручників із цивільного процесу фактично не дає можливості віднайти тісний зв'язок механізму виявлення причин, контролю конфлікту й механізму та методики його вирішення в цивільному процесуальному порядку тощо.

Тобто під час вивчення курсу «цивільне процесуальне право» рівень подачі матеріалу залишається на описовому рівні в межах юридичної конструкції, а не виявлення конфлікту, оцінювання його, встановлення контролю над ним та управління й усунення конфлікту, йому запобігання, а власне все це відсутність бодай якої-небудь тактики і стратегії. Чи можливо в таких умовах опанувати основоположну галузь права, від якої залежить доля, авторитет і професійність юриста в силу неможливості забезпечити захист та охорону матеріальних прав, процесуальних прав? Звісно, ні.

С.В. Васильєв відмічає, що врегулювання спору про право – це спільні дії сторін, що сперечаються, щодо ліквідації наявного конфлікту (курсив власний – Я. М.). Сутність урегулювання спору зводиться до того, що особа, чії права дійсно чи уявно порушені або оспорується, у нормативно встановлений строк у писемній формі доводить свої вимоги з доведенням відповідних документів до відома другої сторони. Остання ж, розглянувши заяву, повинна в певний строк або задовольнити претензію, або надіслати вмотивовану відмову [7, с. 10].

М.Я. Поліщук, досліджуючи питання медіації в цивільному процесі, визначає, що «співвідношення понять «конфлікт» і «спір», згідно якого конфлікт є поняттям більш широким, оскільки охоплює усі причини, підґрунтя тих суперечностей, які виникли між сторонами, а спір становить лише частину

конфлікту і ті суперечності, які мають характер правових вимог ...» [18, с. 6].

Зрештою, О.С. Ткачук у дослідженнях звертає увагу на «єдність судової практики», в якій убачає сукупність певних ознак, що її характеризують, де серед таких одна з них стосується «перешкоджання об'єктивній появі конфліктуючих судових рішень» [22, с. 7]. Тобто цим самим у доктринальному сенсі підкреслюється певне місце конфлікту в цивільному судочинстві. Також учений-практик доходить думки стосовно «необхідності впровадження на національному рівні заходів щодо подолання колізій (конфліктів) юрисдикції судів з точки зору їх спеціалізації і введення єдиного процесуального кодексу для цивільного, господарського та адміністративного судочинства, а також системи засобів подолання колізій судової юрисдикції ...» [22, с. 7].

Крім викладеного, доцільно звернути увагу на те, що в теорії кримінального процесу Т.О. Лоскутов доволі конструктивно доходить висновку, що «необхідно розмежовувати на основні (головні), другорядні і факультативні (додаткові) елементи предмету правового регулювання у кримінальному процесі. Основними елементами предмету регулювання є права, свободи і законні інтереси, другорядними елементами регулювання – кримінальні процесуальні відносини, кримінальна процесуальна діяльність, а факультативними – кримінальний процесуальний час і простір ...» [17, с. 7].

Отже, враховуючи вищезазначену позицію, можна бути певним у тому, що процесуальне право (судове право) у своєму змісті охоплюється особливим компонентом у своїй системі, яка дає можливість краще зрозуміти специфіку мети й завдання кожної процесуальної галузі права, зумовленим інтересом, націленим на подолання конфлікту та усунення небезпек недотримання процесуальної форми (з боку суду), її уразливих станів, або ж потребою забезпечення охорони прав, свобод та інтересів учасників справи; тощо.

Отже, варто подбати й про виділення елементів системи цивільного судочинства. Так, до елементів, які дають змогу виокремити *конфліктне право* стосовно аспекту правової безпеки в системі цивільного судочинства, варто зарахувати: (1) наявність конкуренції норм, які характеризуються абстрактним характером. До таких доцільно зарахувати різного роду елементи з оцінними поняттями стосовно матеріального та процесуального права; (2) конкуренція інтересів учасників справи; (3) широкий (трирівневий) предмет правового регулювання цивільних процесу-

альних правовідносин; (4) конфліктне право є елементом як системи правової безпеки, так і системи цивільного процесуального права. Це дає можливість набути всіх ознак, що формують окрему групу цивільних процесуальних правовідносин у доктрині права, а саме квазісистему цивільного процесуального права – цивільної процесуальної безпеки; тощо.

Отже, виходячи з викладеного, попередньо можна констатувати, що система цивільного судочинства володіє комплексом заходів щодо забезпечення належного правового регулювання охоплених ідеєю правового заохочення, стимулювання, дозволів чи заборон, таких як заходи процесуального примусу, штрафи, заходи забезпечення позову тощо. Такі заходи справляють у системі цивільного судочинства ефект додання конфліктів у процесуальний спосіб, адже з об'єктами процесуального конфлікту має справу право в об'єктивному розумінні, на це націлена, по суті, сама цивільна процесуальна форма, процесуальна конструкція, а механізм двоякий. Тому такі обставини скоріше мають не тільки об'єктивний характер, а й суб'єктивний. Останній проявляється, на нашу думку, з огляду на можливий вияв деструктивної поведінки учасників справи, також може полягати в банальному невиконанні суб'єктами процесу, у тому числі судом, своїх обов'язків (повноважень) через правовий нігілізм, правову демагогію, правовий інфантилізм, правовий дилетантизм тощо.

Висновки. На підставі викладеного варто вказати, що конфліктне право є комплексним процесуально-правовим явищем, що посідає особливе місце в системі цивільного процесу.

Конфліктне право варто розглядати безпосередньо в складі цивільного процесуального права як таке, яке має всі ознаки підгалузі цивільного процесуального права. Така підгалузь характеризується своїми міждисциплінарними та галузевими й міжгалузевими субінститутами та інститутами, нормами, особливістю предмета й метода правового регулювання.

Якщо предмет конфліктного права в аспекті цивільного судочинства становить елементи колізій, конфліктів, прогалін, аномалій, то предмет конфліктного права в складі безпеки – саме конфліктне право як об'єктивний феномен матерії права.

Система конфліктного права в складі цивільного процесуального права має всі підстави складатися з об'єктивних і суб'єктивних елементів, що становлять окремі її частини. Це зумовлено не лише правовою природою появи проблем і прогалін у праві, його ано-

малій і методологічних колізій, а й наявністю кризових станів, зумовлених деструктивною поведінкою учасників цивільного процесу (зловживання правом; процесуальні диверсії; процесуальні правопорушення; протиправна поведінка (злочини, адміністративні правопорушення) тощо).

Саме наявність таких критеріїв дає можливість сформулювати предмет конфліктного права в цивільному судочинстві: безпека як матеріальне та процесуальне благо; метод правового регулювання конфліктного права – це система способів і прийомів, здатних виявити, встановити контроль, забезпечити управління в процесуально-правовий спосіб або ж нівелювати та усунути ризики чи запобігти ризикам, конфліктним станам судом під час розгляду цивільної справи.

Список використаних джерел:

1. Актуальные проблемы теории государства и права: хрестоматия / авт.-сост. М.В. Баранова, О.Б. Купцова. Москва: Юрлитинформ, 2012. 368 с.
2. Алексеев С.С. Собрание сочинений: в 10 т. [+справоч. том]. Москва: Статут, 2010. Том 3: Проблемы теории права: курс лекций.
3. Алексеев С.С. Собрание сочинений: в 10 т. [+справоч. том]. Том 6: Восхождение к праву. Москва: Статут, 2010. 558 с.
4. Анохин П.К. Избранные труды: Философские аспекты теории функциональной системы. Москва, 1978. 395 с.
5. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. Київ, 2011. 303 с.
6. Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу: монографія. Київ: Юридична думка, 2011. 384 с.
7. Васильєв С.В. Цивільний процес: навчальний посібник. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 480 с.
8. Гальке Г. Зміцнення ролі Верховного Суду України – об'єктивна необхідність: доповідь. Верховний Суд України і демократичне суспільство: витоки та перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю утворення найвищого судового органу країни в системі судів загальної юрисдикції (15 лютого 2013 р., м. Київ) / Верховний Суд України. Вісник Верховного Суду України. 2013. № 4 (152). С. 2–6.
9. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Около 50 000 слов. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Русский язык, 1976. 1096 с.
10. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

11. Малешин Д.Я. Гражданская процессуальная система России. Москва: Статут, 2011. 496 с.
12. Мельник Я. Застосування судом інтуїтивного права у судовому засіданні, як онтологія режиму цивільної процесуальної безпеки. Підприємництво, господарство і право. № 1–2. 2016. С. 36–45.
13. Мельник Я. Детермінація факторів процесуальних ускладнень, загроз та конфліктів у цивільному судочинстві як верифікація феномену процесуальної безпеки. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 120–132.
14. Мельник Я. Ускладнення в цивільному процесі: проблеми методології, дефекти процесуальної форми, безпека. Jurnalul juridic national: teorie și practică. 2018. № 4 (32). Т.1. С. 13–19.
15. Мягченко О.П. Безпека життєдіяльності людини та суспільства. URL: https://pidruchniki.com/11151212/bzhd/pravova_bezpeka_lyudini.
16. Лобода А.М. Правова безпека особи в сучасній Українській державі (теоретико-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2013. 19 с.
17. Лоскутов Т.О. Предмет правового регулювання у кримінальному процесі: автореф. дис. ... докт. юрид. наук / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2016. 34 с.
18. Поліщук М.Я. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 18 с.
19. Проблемы теории государства и права: учебник / под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.В. Малько. Москва: Юрлитинформ, 2012. 592 с.
20. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
21. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
22. Ткачук О.С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03. Харків, 2016. 38 с.
23. Худойкина Т.В. Юридический конфликт (теоретико-правовое исследование): автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Н. Новгород, 2002; Актуальные проблемы теории государства и права: хрестоматия / авт.-сост. М.В. Баранкова, О.Б. Купцова. Москва: Юрлитинформ, 2012. С. 157–169.
24. Цивільне процесуальне право України: підручник для юрид. вузів і фак. / В.В. Комаров, В.І. Тертишников, Є.Г. Пушкар та ін.; за ред. В.В. Комарова. Харків: Право, 1999. 592 с.
25. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
26. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1501-06>.
27. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 24.02.2018 № 1618-15 / Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
28. Чернооченко С.І. Цивільний процес: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 472 с.
29. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2001. Т. 3: К–М. 792 с.

Стаття посвячена определению места конфликтного права в системе гражданского процесса. В ходе исследования анализируется сущность гражданского процессуального права и гражданских процессуальных норм, определяется взаимосвязь признаков конфликтного права с правовой безопасностью, которые «встроены» в систему гражданского процессуального права. Доказывается, что перманентность процессуального конфликта не только объясняет онтологическую сущность гражданского процесса, но и указывает на особые полномочия суда по его преодолению. Акцентируется внимание на том, что конфликтное право и сущность некоторых положений гражданского процессуального права обуславливают институциональный аспект правовой безопасности. Последняя как концепция взаимозависима и со сферой «конфликтного права», и с системой гражданского судопроизводства. А это означает, что «безопасность» основана на идеи конфликта и способна обеспечить стабильность гражданской процессуальной формы, а также реализацию гарантий по защите и соблюдению судом прав, свобод и интересов участников гражданского дела.

Ключевые слова: антропология права, система гражданского процесса, конфликтное право, правовая безопасность.

The article is devoted to the study of the definition of the place of conflict law in the system of civil process. In the course of the study, the essence of civil procedural law and civil procedural rules are analyzed, where the relationship between the features of conflict law with legal security, which is "embedded" in the system of civil procedural law, is determined. It is proved that the permanence of the procedural conflict not only explains the ontological nature of the civil process, but points out the special powers of the court on its achievement. The emphasis is placed on the fact that the conflict law and the essence of certain provisions of civil procedural law determine the institutional aspect of legal security. The latter, as a concept, is interdependent (interdependent) as "conflict law" and for the civil justice system, because on the basis of the idea of a conflict, it is able to ensure the stability of the civil procedural form, as well as the implementation of guarantees for the protection and observance of rights, freedoms and interests of the court participants in civil cases.

Key words: anthropology of law, system of civil process, conflict law, legal security.